

Rødding – Askov

Cornelius Appel og Ludvig Schrøder

Af Jacob Appel

I 1944 fyldte Rødding højskole 100 år, og for første gang i skolens historie kunne man markere et jubilæum, mens skolen fungerede i fuldt omfang. Man benyttede anledningen til at udgive en bog: *Danmarks første Højskole og dens Mænd*. Bogen, der er skrevet af daværende højskolelærer i Rødding, senere forstander for skolen og kirkeminister, Arne Fog Pedersen, søger ifølge forordet at fremdrage de vigtigste og mest afgørende begivenheder i højskolens historie, samlet om de mænd, der efter forfatterens skøn har spillet den største rolle i skolens liv. Bogen slutter med genåbningen af højskolen i 1920.

Mens de andre forstandere på skolen hver har fået et kapitel, hvor deres indsats på og for skolen beskrives (uanset hvor kortvarig den har været), kommer Ludvig Schrøder (forstander 1862-64) kun ind i fremstillingen i enkelte sætninger spredt i bogen. Hans gerning blev kortvarig, men yderst virksom, og elevtallet steg, hedder det (s. 121); der blev bygget en lade og en gymnastiksal, og videre: »Schrøder flyttede og genoptog senere et skolearbejde norden for den ny grænse i Askov i Malt sogn, hvor den senere så bekendte store skole groede op« (s. 122). Til sidst »Schrøder forlod hovedkuls Rødding uden hverken over for sig selv eller for andre fyldestgørende at kunne forklare hvorfor« (s. 152) – kort sagt: efter forfatterens skøn var hans indsats nok 'yderst virksom', men alligevel uden omtaleværdigt perspektiv, og han svigtede Rødding.

Synspunktet uddybes i en posthumt udgivet artikel af den tidligere Røddinglærer Johannes Rosendahl i 1970 (genudgivet 1995). Rosendahl modstiller i sin artikel Ludvig Schrøder og Cornelius Appel. Hvor den første i 1864 lidet helttemodigt lader en bror stille som soldat for sig i stedet for selv at møde op og derpå hytter sig og sine i krigsåret for senere at forlade skolen og drage til Askov, var Cornelius Appel (forstander for Rødding 1867 (65) – 1885) en mand af en helt anden støbning. Han var en mand, der havde en overbevisning, han ville kæmpe for uanset vilkårene; han var sønderjyde og keredansk. Han blev i 1864 af danske politikere tilbudt en stilling som forstander for et planlagt seminarium i Viborg, han sagde nej til at blive H.A. Krügers efterfølger som rigsdagsmand i Berlin – han valgte at blive på den usikre post som lærer og senere frimenighedspræst i Rødding. Han så det som sin opgave inden for kirke og skole og med åndelige våben at slås for den danske folkegrænse mod syd, og den kamp måtte udkæmpes blandt hans landsmænd i Sønderjylland – indtil 1864 var det opgaven at vække den slumrende danskhed i hertugdømmet, efter 1864 at værne den truede danskhed.

Med stor medfølelse skildrer Rosendahl Appels sygdom og afsked med sin gerning, hans død i 1901, og Rosendahl slutter:

»Appel kom således ikke til at opleve, at udsigterne for hans landsmænd blev bedre. For så vidt led han nederlag. Hans skolearbejde blev taget fra ham. Hans menighed kendte ikke til vækst. Til sidst måtte han give også denne opgave i andres hænder.

Men Appel havde sejlet sin kurs. På bunden af hans milde væsen lå en vilje til at overtage den skæbne, han engang af egen drift havde valgt. Hverken ydre eller indre uro, modgang eller anfægtelser ændrede hans grundindstilling.

I historien ser man nu og da et billede, der forestiller nederlagets mand, som mod al forventning er uovervindelig. Han personificerer en myndighed på trods af eller netop på grund af sin vanskæbne. Han er en kæmpe, der falder sejrløs.

I Askov – nord for Kongeåen – fortælles en anden historie. Schrøders værk voksede under ham, elevtallet steg, højskolen blev udvidet, og den blev førende i laget.

Askov beretter om medgang og fremgang.

I Skibelund Krat står en kampesten, rejst for at hædre Ludvig Schrøder. Uden øre for historiens ironi huggede man hans livs motto ind i det tålmodige materiale:

Dag og Daad er Kæmperim.

Ludvig Schrøder blev Ridder af Dannebrog og titulær professor. Cornelius Appel blev ført ad andre veje. Han blev belønnet med en gummigane.«¹

Vi skal i det følgende søge at nuancere billedet af Cornelius Appel og Ludvig Schrøder og af forholdet mellem dem og skolerne i Askov og Rødding omkring og lige efter 1864.

Cornelius Appel i Rødding

Cornelius Appel (1821-1901) var sønderjyde; han blev uddannet til lærer på et seminarium i kongeriget (Lyngby ved Grenå) og fik ansættelse som lærer i Sønderjylland. Efter treårskrigen (1848-50) ville man med den ny sprogordning indføre dansk som skolesprog i Nordslesvig, og Cornelius Appel blev opfordret til at søge stilling ved borgerskolen i Tønder. Han kom derved ind i den vanskelige kamp i det blandede sprogbælte. Sprogskiftet var ildeset i Tønder, hvis befolkning var dansktalende, men tysksindet. Det var mildt sagt vanskeligt at få et åndeligt arbejde i gang, hvor modersmålet var vraget i alle åndelige forhold. Det var nemt nok med børnene; de blev undervist på deres modersmål og kunne lide de danske sange. Vanskelighederne lå i hjemmene, og Cornelius Appel og nogle af hans gamle venner fandt hurtigt ud af, at man måtte bruge andre midler. De begyndte at holde kirkelige og folkelige møder særlig i egnen nord for Tønder. Foredragene var i reglen af en opbyggelig natur, men man gik videre. Man tog f.eks. fat på konfirmationsspørgsmålet, hvor man ville sætte skel mellem skolesag og kirkesag. Man ville have udskrivningen af skolen skilt fra bekræftelsen af dåbspagten. Folk skulle herigennem forstå, at kristendom var noget ganske andet end en kundskabssag.

Det var i samme spor, Cornelius Appel og hans venner udviklede klosterpolitikken. Tiden efter 1850 var jo storpolitikens tid i Danmark: Helstat, Holstens udskillelse, Danmark til Ejderen osv. Klosterpolitikken (navnet blev givet, fordi kredsen af mænd holdt deres første møde i Løgumkloster) var ikke storpolitik; klosterbrødrene ville lade alt det ligge og arbejdede for danskhedens sejr gennem borgerlig frihed ikke mindst i kirke og skole; derfor ville de fjerne den tvang, hvormed den danske regering i flere egne ville bevare det danske sprog *imod* befolkningens ønske.

Klosterpolitikken mænd blev ikke mødt med forståelse og derfor ikke med venlighed fra de politisk ledende, hverken nord eller syd for Kongeåen, men de fandt ud af, at der i befolkningen var sangbund for tale om frisind i alle åndelige spørgsmål.

Til ændringerne efter treårskrigen hørte også, at det tyske seminarium i Tønder i 1858 skulle omdannes til et dansk. Cornelius Appel blev opfordret til at søge stilling dér; dog efter samtale med forstanderen valgte han ikke den faste stilling som lærer i historie og dansk, men en timelærerstilling som skrivelærer; her vidste han, at han kunne være fri for forstanderens indblanding i undervisningen. Krigstiden 1864 blev streng for ham og hans familie; der udbrød et oprør i den tysksindede by efter Dannevirkes fald, og stenkast gennem vinduer viste, hvad man ønskede ham. Han måtte en kort tid, indtil den tyske hær kom til Tønder, forlade sit hjem (hans kone havde lige født en søn); han vendte tilbage, men i maj blev det forbudt børnene i borgerskolen at følge hans undervisning. Optøjer foran Appels hus og fornyede stenkast gennem vinduerne tvang familien til at forlade byen i maj, og sommeren og efteråret blev tilbragt hos familie og venner. Han var i efteråret 1864 i København som leder af en delegation af sønderjyder, som ville opfordre kongen til ikke at underskrive fredstraktaten. Det var under denne københavnstur, Tscherning og andre politikere opfordrede ham til at tage stillingen i Viborg. Cornelius Appel ville tilbage til Sønderjylland, og det kom han – vist uden forestilling om, hvordan han skulle klare da-

gen og vejen for sin familie – »Du ved jo nok, hvad min hu står til ... den fri stilling, den fri undervisning, kære kone, det var en dejlig ting, og at kunne håbe på at blive noget for sønderjyderne ...«, skrev han til sin hustru fra København². I januar 1865 fik familien igen eget hjem – den fik lov til at flytte ind i den ledige bolig på højskolegården i Rødding.

I maj måned 1865 startede han her en højskole for piger, i december samme år en friskole for børn; det gik lige så stille, og de to skoler fik lov til at leve ganske uforstyrrede af myndighederne.

I 1867 fik Cornelius Appel af højskolens bestyrelse overdraget samme myndighed over skolen, som forstanderen tidligere havde haft; det betød fri bolig og brug af haven og lidt senere ledelsen af landbruget, som en forvalter hidtil havde klaret. I 1869 enedes en kreds af egnens danske mænd om, at man skulle starte højskole for karle på skolen med Cornelius Appel som forstander; den fransk-preussiske krig 1870-71 standsede midlertidigt hele skolen; efter krigen genåbnede den kun som pigehøjskole; børneskolen og karleskolen blev forbudt.

I løbet af vinteren 1867 blev det krævet, at alle embedsmænd i Sønderjylland skulle aflægge ed til den preussiske konge; det nægtede røddingpræsten Hans Svejstrup; han blev afskediget uden pension (men fik tildelt en efterløn af den danske stat); og i 1868 flyttede han ind til Cornelius Appel på højskolegården i Rødding; han virkede efter edsnægtelsen som fri kirkelig ordfører i sin gamle menighed indtil 1870, da han blev sognepræst i Vejen og Læborg sogne, hvortil hans venner fra Sønderjylland kunne søge for at få udført kirkelige handlinger. Hans virksomhed syd for grænsen blev imidlertid fortsat af Cornelius Appel med ugentlige søndagsmøder i højskolens forsamlingsal.

Ganske naturligt måtte der hos dem, der søndag efter søndag mødte op til disse kirkelige møder, opstå et ønske om en fuldgyltig gudstjeneste med dåb og nadver, og da man fra 1873 straffede danske præster for at uddele nadver i Sønderjylland og fra 1874 ligefrem forbød danske præster at tale i offentlig forsamling i landsdelen, besluttede man i Rødding at danne frimenighed med Appel som præst.

Det var et almindeligt ønske, at frimenigheden skulle være et barn af den danske folkekirke; derfor måtte præsten naturligvis ordineres i denne. Da Cornelius Appel hverken var dansk undersåt eller teologisk kandidat, turde man ikke indlade sig på at søge at få ordinationen foretaget af en dansk biskop, som normalt står for denne handling. Man måtte finde en anden udvej. Appel ønskede, at ordinationen måtte foregå i Askov, således at menigheden i Rødding kunne deltage i højtiden. Ordinationen fandt sted d. 30. juli 1874 i højskolens gymnastiksal og blev foretaget af landets første valgmenighedspræst, Vilhelm Birkedal, og blev i ordinationsbrevet bekræftet af 15 deltagende ornatklædte præster og 6 lægmænd fra den danske menighed (nord og syd for grænsen).

Denne handling blev mærkelig nok ikke af tyske, men af danske myndigheder betragtet som et strafbart overgreb. Kirkeministeren stillede præsterne for en provsteret i Holsted, herfra gik sagen til bisperet i Ribe for at ende i højesteret, der i 1877 idømte Birkedal og Svejstrup hver en bøde på 200 kr., de øvrige præster hver en bøde på 100 kr.

24. september 1891 blev Jacob Appel (1866-1931) viet til Ingeborg Schrøder (1868-1948), datter af Askovs forstander, Ludvig Schrøder. Dagen derpå blev dette fotografi taget i Askov (privateje). Øverst ses Cornelius Appel, brudgommens far; derunder de nygifte. Foran dem: Sofie og Mathias, Cornelius Appels ældste søn – og far til den senere højskoleforstander (Rødding), folketingsmand m.v. Erik Appel. Foran Mathias står broderen Hans med sin kone; han blev landbrugslærer på Dalum Landbrugsskole. Ved siden af dem: Axel, også søn af Cornelius Appel, s. m. sin kone Johanne, f. Nutzhorn; han blev statskonsulent i kvægavl. Yderst til venstre: Frederik Appel, der blev bogtrykker.

Mens sagen verserede, var Cornelius Appel gået i gang med sin nye gerning i Sønderjylland; hans menighed var ikke stor, men der blev set skævt til den fra myndighedernes side; fra september 1874 måtte gudstjenesterne i højskolens mødesal ikke foregå i 'helligtiden', dvs. ikke på de store helligdage og på almindelige søndage først efter kl. 16; frimenighedens gudstjeneste blev således slået i hartkorn med dans og al anden sjov. Kirkeklokken måtte ikke ringe, når et medlem blev begravet, og præsten havde forbud mod at bære præstekjole. Fra 1876 skulle der tilmed ske anmeldelse af gudstjeneste til øvrigheden, og en gendarm skulle overvære gudstjenesterne. Appel fortsatte uanfægtet sin gerning, og det ydre tryk synes kun at have bidraget til, at præst og menighed sluttede sig tættere sammen.

Cornelius Appel fortsatte sin skole- og præstegerning i Rødding, indtil sygdom tvang ham væk. Højskolen ophørte 1885, og i 1887 måtte han i København underkaste sig en gennemgribende operation, hvorved han mistede venstre overkæbe og brugen af venstre øje. En forløren gane ville ikke gøre tilstrækkelig fyldest, og 1889 måtte han opgive præstegerningen. Han flyttede til Dalum, hvor venner i den danske folkekirkes menigheder skænkede ham hans alderdoms hjem, som han kaldte 'Folkely', og her døde han 25. marts 1901.

Han havde ønsket at blive begravet nær sin gamle menighed og på en kirkegård, hvor hans sønner – hvoraf fire var udvandret til Danmark i 17-årsalderen – frit kunne samles ved hans grav. Derfor kunne han ikke blive begravet ved siden af sin (1869) afdøde hustru i Rødding. Som i 1874 kom Askov derfor ind i billedet; hans sønner henvendte sig til den nydannede valgmenighed dér. Han blev begravet i Askov 1. april 1901.

Ludvig Schrøder i Rødding

Da Ludvig Schrøder (1836-1908) i efteråret 1861 rejste til Rødding højskole som vikar for skolens forstander Sofus Høgsbro (1822-1902), der var folketingsmand og derfor måtte være i København i november og december måneder, var det først og sidst arbejdet i ungdomsskolen, gerningen som ungdomslærer, der optog ham³. I de to måneder spiste Schrøder til middag hos en af skolens lærere, Jens Lassen Knudsen⁴. Denne var stærkt kritisk over for flere forhold på skolen. Det var f.eks. forkasteligt, at der var en økonom til at bespise eleverne og en tjener til at varte dem op, mente han. Knudsen var endvidere meget trykket af, at skolen for den store del af den lokale befolkning stod som en helt fremmed indretning. Antallet af elever var beskedent, og det var vigende. Man kunne have ventet, at tiden efter treårskrigen ville have udmærket sig ved en øget indsats for at styrke modersmålet hos ungdommen i den landsdel, hvor sprogkampen blev udkæmpet. Men sagen var den, at mange af højskolens venner i Nordslesvig efter krigen tabte skolens hovedformål af sigte. 'Sejren' var jo vundet og danskheden sikret, mente de. Nu var det op til myndighederne, der havde skolevæsenet under sig, at holde tyskheden nede og lade den opvoksende slægt få del i dansk kultur. I højskolens inderkreds var der endog dem, der mente, at skolen burde omdannes til landbrugsskole.⁵

Schrøder sugede Knudsens kritiske bemærkninger til sig; men endnu større betydning fik det, at Knudsen også overbeviste ham om, at en højskole burde følge

Kolds ide, og 'først og fremmest virke vækkende og oplivende, og at det ikke så meget var kundskaber som en til livet svarende oplysning, lærerne ved foredrag og samtaler skulle meddele'⁶.

Kort før Ludvig Schrøder i november 1861 kom til Rødding, havde kirken fået ny præst, Hans Svejstrup (1815-93). Denne havde søgt den ledige stilling i Rødding, netop fordi højskolen lå dér, og fordi han så et perspektiv i et nært samarbejde mellem skolen og kirken. Da Svejstrups kone endnu ikke var flyttet til Rødding, spiste også Svejstrup ofte hos Knudsen, og Schrøder lyttede, samtalerne gik og han blev overbevist om perspektiverne. Det var på det tidspunkt klart, at Høgsbro overvejede at forlade skolen, og de tre i Knudsens stue drøftede mulighederne på stedet. Schrøder hentede her megen inspiration til sin senere gerning i højskolens tjeneste.

Tilbage i København benyttede Ludvig Schrøder sin fritid til at studere, hvad Grundtvig havde skrevet om folkehøjskolesagen. D. 7. januar 1862 sendte Sofus Høgsbro sin opsigelse af forstanderstillingen til Chr. Flor.⁷ (1792-1875; professor, initiativtager til oprettelsen af Rødding højskole). I et følgebrev nævnte Høgsbro, at Schrøder '... synes at være i besiddelse af alle ønskelige egenskaber, den énsidige grundtvigianisme til trods. Knudsen og Svejstrup ser i ham den vordende forstander, men jeg har sagt dem, at De ikke gik ind for en omdannelse af skolen'. En anerkendelse med forbehold tør man sige, men helt sikker i sin sag har Høgsbro alligevel ikke været; d. 3. februar sender han nok et brev til Flor, hvor han fortæller, at Ludvig Schrøder den følgende mandag (10. feb.) skulle holde foredrag om Rødding højskole i 'Danske Samfund'. Det kunne måske være til gavn i den nuværende situation, hvis Flor kunne overvære mødet, mente han. Flor kom og sagde efter foredraget, at ingen var nærmere til at takke Schrøder end han; hvad der var blevet sagt, var talt ud af hans eget hjerte.⁸ Snart efter blev det aftalt, at Ludvig Schrøder skulle afløse Høgsbro som forstander for skolen, og at hans gode ven Heinrich Nutzhorn skulle afløse Jens Lassen Knudsen som lærer.

Allerede i januar 1862 var Knudsen og Svejstrup imidlertid begyndt at holde møder for Røddingegnens befolkning i Knudsens stuer; møderne skulle råde bod på den efter Knudsens udsagn manglende kontakt mellem skolen og egnens befolkning og samtidig være de første skridt for Svejstrup i hans ønske om samarbejde mellem kirken og højskolen. Der blev hurtigt trangt med plads i Knudsens stuer, og Knudsen bad derfor Høgsbro, skolens forstander, om lov til at bruge højskolens skolestue til disse møder. Høgsbro så i henvendelsen et udtryk for grundtvigianisme og mente derfor, at han i den givne situation burde forelægge spørgsmålet for Flor, formand for skolens bestyrelse, der dog omgående gav tilladelsen.⁹

Da Schrøder og Nutzhorn i efteråret 1862 var kommet til Rødding, blev møderne lagt i fastere rammer, og de blev henlagt til spisesalen, hvor der var bedre plads; man regnede nu med mellem 120 og 150 deltagere hver gang. Emnekredsen for møderne blev udvidet, nu var der ikke blot tale om kirkelige og religiøse emner, men emner som danskheden, frihed, aktuelle politiske problemer dukkede op sammen med historiske foredrag.¹⁰

Gennem de ugentlige møder fik de unge og nye lærere i Rødding kontakt med egnens befolkning, og samarbejdet med Svejstrup medførte øget søgning til og opbak-

ning omkring skolen og øget tilslutning til Svejstrups menighed. Størst succes havde man med et grundlovsmøde i 1863, hvor man samlede ca. 1200 mennesker fra mange egne i Sønderjylland; (hidtil havde beboerne på Røddingegnen søgt til Eskelund ved Brørup d. 5 juni).¹¹

Også elevbesøget i den samling, der begyndte november 1863, var godt, ca. 30 elever; men allerede 29. november måtte den første elev forlade skolen, dagen efter endnu en – det var indkaldelse til soldatertjeneste, der var årsagen, og det fortsatte; da skolen sluttede 1. maj 1864 var elevtallet 10. Der kunne ikke være tale om at fortsætte eller begynde på noget nyt. I juni måned forlod lærerne skolen og aflagde kun korte besøg i Rødding i løbet af sommeren.¹²

Et år i opbrud – fra maj 1864 til maj 1865

Ikke uden grund var Ludvig Schrøder usikker på sin fremtid – vi kan følge lidt med i hans forestillingsverden gennem de breve, han skrev til Chr. Flor, Hans Svejstrup, Rasmus Fenger (lærer i Rødding) m.fl. og de breve, disse indbyrdes udvekslede gennem efteråret 1864 og de første måneder af 1865. I et brev til Flor fra begyndelsen af august spørger Ludvig Schrøder¹³, om han skal holde sig klar til at begynde på højskolen til november, således som han plejede, eller om han skal søge en anden be-

*Ludvig Schrøder.
Fotografi fra 1862*

skæftigelse. Efter præliminærfreden af 1. august var der i teorien fortsat mulighed for, at Rødding kunne komme med til Danmark, men sandsynligheden for en placering syd for den kommende grænse var dog den største. Kunne skolen mon i så fald få sådanne kår, at den kan genoptage sit arbejde i Rødding, spørger han. Han vil nødig forlade højskolearbejdet, forsikrer han Flor, men mon man dog ikke skulle overveje at lade lærerne for en tid fortsætte skolen uden for de til fjenden afståede områder, tilføjer han. Han længes efter at høre, hvad Flor forestiller sig. Brevet bærer præg af, at der ikke har været kontakt mellem de to i månederne, siden skolen ophørte, og at det først og fremmest er magtpåliggende for Schrøder at forsikre Flor om sin hengivenhed for gerningen i højskolen og sit ønske om at fortsætte sit arbejde i denne skoleform og så at få en fornemmelse af, hvad Flor forestiller sig.

Et næsten samtidigt (9. aug. 1864) brev til Rasmus Fenger kan styrke denne fortolkning; Schrøder vil med brevet først og fremmest sikre sig, at de tre lærere Nutzhorn, Fenger og Schrøder fortsat er enige om, at de sammen vil videreføre skolearbejdet, hvor og hvornår man (d.v.s. Flor og den øvrige bestyrelse for Rødding) måtte ønske det, for det er vigtigere end nogen sinde, at der er en fri højskole for de slesvigske 'ungersvende', og tydeligere end til Flor gør Schrøder opmærksom på, at man jo kunne tænke sig at finde en midlertidig plads for skolen nær grænsen i Ribe amt, ja, endog i Ribe by.

Den endelige fred blev underskrevet d. 30. oktober, og Rødding lå i det område, der blev afstået. Og Schrøder havde endnu ikke fået svar fra Christian Flor. Svejstrup har besluttet sig til at søge at sikre lærerne for højskolegerningen og tilbyder Schrøder at skrive til Flor om ventepenge. Schrøder forstår hensigten og rykker i sit svarbrev (af 15. november) for oplysninger om, hvad man i bestyrelsen for højskolen, som også rummer Svejstrup som medlem, forestiller sig med skolen; skal den sælges eller bortforpagtes, spørger han og videre: skal vi begynde på en ny skole og da hvor? Han foreslår et møde mellem Flor, næstformanden i bestyrelsen F. Helweg, Høgsbro, Nutzhorn og ham selv i København, men da skal de vide, hvad man forestiller sig i Sønderjylland. Der er lidt utålmodighed at mærke hos Schrøder, men rygterne er også løbet, og tilsyneladende er muligheden for igen at holde skole i Rødding ude af billedet for ham.

Det er den imidlertid ikke for Sofus Høgsbro; ifølge Svejstrup (brev til Flor 23. nov.) har Høgsbro midt på måneden foreslået, at skolen skulle begynde igen – efter et par dages positive overvejelser forkaster Svejstrup imidlertid tanken; der vil ikke komme nogen elever, mener han; folk vil ikke tro, at skolen får lov til at fungere; det vil tilmed koste lærerlønninger; lad vinteren gå – og lad os sikre lærerne ventepenge, så vi har dem. Også Svejstrup vil gerne høre, hvilke overvejelser Flor måtte have. Denne forholder sig fortsat tavs.

I december tager Schrøder til Rødding for at se nærmere på tingene. I et brev til Flor, skrevet i præstegården i Rødding 17. dec., fremsender Schrøder 3 forslag til en mulig kommende skole, Bjert, Søgaard kro og Askov (første gang stedet nævnes i korrespondancen). I Bjert havde en tidligere Rødding-elev, Lars Lautrup, en gård; som han tidligere i et brev til Schrøder (10. november)¹⁴ havde tilbudt i mageskifte med højskolegården i Rødding; han havde givet Schrøder tegning af stuehuset; et

par dage senere skulle denne besøge Søgaard kro sammen med Svejstrup og – viste det sig – Cornelius Appel. Søgaard ved Vamdrup skulle nedlægges som kro, og også danske godsejere var interesserede i den som skolebygning, og de tre lærere samt Flor håber på en henvendelse fra dem (brev fra Schrøder til Svejstrup af 10. januar 1865); den kommer imidlertid ikke; godsejerne laver selv deres højskole i Søgaard. Endelig i slutningen af januar begynder forholdene at afklares. 26. januar skriver Schrøder til Svejstrup, at han samme dag har udkastet en plan, som Flor har godkendt, og som han beder Svejstrup udtale sig om efter drøftelse med Cornelius Appel, som jo var flyttet ind på højskolegården i Rødding. Baggrunden er, siger Schrøder, to forhold. Det ene er, at han har fået at vide, at nogle af Rødding højskoles bedste venner i Sønderjylland ønsker at få skolen i gang som landbrugsskole, og det andet, at der først er udsigt til, at han og Nutzhorn kan få økonomisk tilskud til et højskolearbejde, når de er kommet i gang med en ny skole. Schrøders plan går ud på, at man foretager en deling af skolen, således at ejendommen i Rødding bevares for nordslesvigerne, mens skolens rede penge og en del af samlingerne overlades til den nye skole til eje eller lån. Naturligvis må den nye skole derfor have sin egen bestyrelse, og Schrøder antyder som mulighed Flor, Niels Jokum Termansen (gårdejer i Gammelby, folketingsmand), en af Lauridsen-brødrene fra Grønvang i Vejen og måske endnu en gårdejer. Man ligesom mærker, at han venter modstand mod forslaget, for han slutter sit brev med at fremhæve, at forslaget ikke kan siges at gå slesvigerne for nær, idet Rødding jo har fået så meget fra kongeriget tidligere, at det kan findes rimeligt, at en skole i kongeriget får en håndsrekning sydfra i tider, hvor der ikke på slesvigsk grund kan virkes for alle skolens formål. Når tiderne bliver bedre, skal skolerne atter forenes. Schrøders brev har en efterskrift, dateret 27. januar. Schrøder har – inden han får afsendt sit brev – opsøgt Termansen og indhentet dennes godkendelse af planen. Ved hjemkomsten finder han et brev fra Svejstrup (dateret 24. jan.). Dette fortæller, at man i Rødding nu har plan om at starte skolen som landbrugsskole, og at et medlem af Rødding højskoles bestyrelse, Bunde Refslund har erklæret, at 'at alt, hvad der haves til Rødding højskole, er givet til netop denne, og beregnet på netop *Slesvig*'. Schrøder argumenterer imod dette synspunkt; han vil rådføre sig med Flor, Termansen og Nutzhorn ('mine stadige rådgivere') og se, om det kan få nogen indflydelse på 'vor' plan om at begynde i Askov (Bjert nævnes ikke). Tanken om at vende tilbage til Rødding synes helt opgivet af Schrøder.

Svejstrups og Schrøders breve får Flor til at bryde tavsheden. Først i et brev til Hans Svejstrup (8. februar 1865). Efter en lang redegørelse for sit engagement i Slesvig fortsætter Flor: ... »Ligesom jeg i mine bestræbelser i og for Slesvig altid har haft de levende slesvigerne og ikke landet Slesvig for øje, således har jeg ved Rødding højskole ikke forstået dens hus og ejendom, men dens virksomhed og dennes frugter. Hvis derfor Rødding højskole ved at flyttes til et sted uden for Slesvigs område kunne være til mere gavn for slesvigerne end ved at blive, hvor den er, ville jeg uden betænkning stemme for dens flytning. Da jeg nu anser Schrøder for den bedst skikkede blandt alle dem, jeg kender, til at styre Rødding højskoles virksomhed, blev jeg meget glad ved hans tilbud: at ville forsøge på at fortsætte denne uden for det afståede Slesvigs område, men i dets nærhed, og jeg har intet øjeblik haft

eller har heller ikke endnu nogen tvivl om bestyrelsens ret til at tage af højskolens ejendom til dette brug. Jeg er nemlig enig med Dem og B. Refslund i »at alt, hvad der haves til Rødding højskole er givet til netop denne og beregnet netop på Slesvig«. Men d'hrr. synes mig kun at lægge en materiel betydning i disse ord, medens jeg og vistnok med mig samtlige givere har taget dem i åndelig betydning. Thi hvad grund skulle ellers disse have haft til at give? ...

... Jeg har aldeles ikke opgivet noget af mit håb om, at Slesvig, i det mindste det nordlige, igen vil komme tilbage til Danmark. Men da det er umuligt under de nuværende forhold at virke noget betydeligt for danskheden i Slesvig i selve Rødding, har jeg ønsket, at højskolens virksomhed kunne interimistisk fortsættes uden for Slesvigs område, således at slesvigerne, hvis de ville, kunne benytte den ...

... [hvis Schrøders tilbud] ikke i Nordslesvig modtages med tak og glæde og ivrig understøttelse, frygter jeg meget for, at Schrøder, der naturligvis ønsker at benytte sin kraftige ungdom til at udrette i danskhedens tjeneste så meget som muligt, modtager opfordringer og tilbud, der gøres ham andetstedsfra, og hvorfra jeg, med al min iver for slesvigernes vel, ej tør søge at afholde ham ...«

Endelig en klar tilkendegivelse fra Flor, må Schrøder have tænkt, og han må have glædet sig over den positive opbakning. Han lægger de sidste dages overvejelser om eventuelt at starte en skole et andet sted, på Fyn eller i Nordvestsjælland, helt væk – de to planer havde kun haft en meget forbigående interesse. Flor lader det ikke blive ved det. D. 27. februar udsender han en indbydelse 'til danskhedens venner', hvori han dels omtaler sine aftaler med Schrøder, Nutzhorn og Fenger, dels starter en indsamling for at støtte de tre lærere, så de kan starte en højskole i den sydligste del af Jylland; Flor forestiller sig et årligt beløb på 2-3000 rdl i 3 år.¹⁵ Det kom ganske vist til at knibe med at nå dette beløb; da regnskabet blev gjort op i 1868 noterede Schrøder, at han havde modtaget 4.139 rdl. Også Svejstrup er virksom; d. 1. marts 1865 meddeler han Flor, at han samme dag havde holdt møde med de slesvigske medlemmer af bestyrelsen for Rødding højskole, Bunde Refslund fra Bovlund og H.D. Kloppenborg fra Københoved, samt tillidsmanden Knud Knudsen, Forballum (H.A. Krüger, der også var tillidsmand, havde meldt afbud). Den lille forsamling kunne meddele Flor, at de fandt det ønskeligt, at Schrøder bringer en højskole i gang på den måde, han foreslår. Der bør dannes selvstændig bestyrelse for den nye skole, og til denne vil man overdrage, hvad der måtte være i Rødding højskoles kasse pr. 1. maj 1865 på nær 500 rdl, og hvad man kunne undvære af indbo og læremidler.

Det er en lettet Ludvig Schrøder, der 7. marts 1865 kan takke Svejstrup for den ydede hjælp og gøre status. Skal de nu vælge Askov eller tage til Bjert? Analysen er kort: en skole i Askov vil ikke kunne bestå ved siden af skolen i Rødding, når denne en gang atter kan starte, medens en skole i Bjert vil kunne bestå uden at lægge Røddingskolen væsentlige hindringer i vejen. Dernæst mener Schrøder, at Bjert vil ligge bedst for tilgang af elever, også selv om den fremtidige jernbane ville komme til at gå gennem Askov. Det er heller ikke uden betydning, at Bjert er lige så smukt, som Askov skal være stygt, og hvad den hiertelige jordbund for en skole angår, da er der vel mere af den i Askov end i Bjert; dog påstår Lautrup i Bjert, at der lever et varmt ønske hos befolkningen om at få skolen til byen.

Det er en lang og kold vinter i 1865; på grund af vanskeligheder med isen kommer Ludvig Schrøder først i april til Jylland sammen med sin yngre bror, Johannes Elieser Schrøder, som er dansk jurist. De starter deres besøg d. 5. april i Bjert, hvor de efter Schrøders beretning hurtigt bliver enige med Lautrup om, at man må sunde sig lidt i Bjert, før der kan blive tale om en skole dér. Brødrene bliver imidlertid to dage i Bjert, inden Lautrup kører sine gæster til Peder Lauridsen i Vejen. Hen på eftermiddagen går de derfra til Askov, hvor de beser det hus, der er ledigt. De overnatter hos ejeren og næste dag, d. 8. april, bliver man enige om vilkårene, som Johannes Schrøder nedfælder.¹⁶

Stuehuset på den nedlagte gård samt et endnu ikke opført hus lejes, foreløbig for to år; ejeren kan tidligst opsigte lejemålet til fraflytning 1. nov. 1870. Ejeren er forpligtet til at sælge bygningerne med haveplads for 2.500 rdl til Schrøder eller en anden højskolemand. Lejen ville indtil evt. køb andrage 40 rdl. halvårlig. I ovennævnte breve og senere i omtale af skolens historie fremhæver Ludvig Schrøder dette med stemningen i Bjert og Askov som ret bestemmende for valget af Askov. Det er nok en sandhed med modifikationer. H.F. Feilberg anmeldte 1905 andet halvbind af Ludvig Schrøders bog om den nordiske folkehøjskole. Her fremhævede Feilberg, at han, da han i 1869 kom til sit nye job som sognepræst i Brørup, fandt, at alt, hvad der var på egnen af folk, der gjorde krav på en vis position, var imod skolen, bønder, præster og embedsmænd. Selv modtog Feilberg talrige protester og anmodninger fra sognebørn om sognebåndsløsning til nabopræster, fordi han på vejen til Brørup havde gjort ophold hos sin slægtning, Heinrich Nutzhorn i Askov.¹⁷ Man startede også en højskole i Eskelund direkte for at modarbejde Askov. (Den eksisterede kun i årene 1869-74.)¹⁸ Indirekte dementerer Schrøder også det med den særlig positive stemning i et brev til Chr. Flor, dateret fastelavnsmandag 1866. Her fortæller Schrøder, at man i Malt sogn skal have en ny præst, og at der i den anledning i sognet er en adresse i gang, om at man 'dog ikke måtte få en grundtvigsk præst, da man havde nok af den retning i Askov højskole'.¹⁹

Schrøder blev i Jylland blandt andet for at følge færdiggørelsen af byggeriet; det var der også meget gode grunde til; det nye skolehus blev bygget af gamle materialer, og det var lavt og dårligt, det kneb endog at få ejeren til at sætte hængsler på vinduerne. Kun en rude var beregnet til at lukkes op.²⁰

Valget af Askov, som Schrøder så for første gang hin aprildag 1865, skyldes snarere, at det havde man råd til. Kun en overkommelig lejeafgift skulle udredes. Det korte besøg i Bjert må vel nærmest betragtes som en høflighedsvisit; Bjert var det første sted, der havde meldt sig som evt. hjemsted for en midlertidig højskole, men tilbudet i november 1864 gjaldt et mageskifte med højskolegården i Rødding; den mulighed var ikke til stede mere efter Schrøders plan og Flors brev fra januar og februar. I Askov var det muligt at komme i gang næsten med det samme; der var en ledig bygning, og man ville opføre et skolehus, i Bjert var der højest en mulig byggeplads.

I sit lille skrift. 'Meddelelser fra Folkehøjskolen i Askov. 1869' nævner Ludvig Schrøder da også, at man i 1865 kun havde få penge, 'så vi måtte være glade ved det, da der for en billig leje blev tilbudt os en bygning på et heldigt sted'²¹

Forholdet mellem skolerne maj 1865 til 1874

D. 1. maj 1864 var de sidste elever rejst fra Rødding – senere på måneden flygtede Cornelius Appel fra Tønder og var derefter hjemløs resten af året: Ludvig Schrøder forlod højskolen i juni. Fra maj er en pause i brevmaterialet, der først begynder at flyde igen i august. Schrøder er den udfarende kraft, allerede i de første breve ventilerer han den mulighed, at højskolen midlertidigt skal flytte nord for den nye grænse; men Chr. Flor forholder sig tavs. Januar 1865 flytter Cornelius Appel med familie ind i Ludvig Schrøders lejlighed på højskolegården, tanken om at genåbne Rødding synes igen at komme op, og Schrøder er ved at miste tålmodigheden. Sidst i januar foreslår han at dele værdierne i Rødding højskole, således at bygningerne overlades til slesvigerne, mens inventar og resterende kontanter stilles til rådighed for en skole i Askov. Modvilje i Rødding kalder for første gang Flor på banen – og han støtter ubetinget Schrøders plan, medens Cornelius Appel råder Schrøder til at vente²². Flor går videre og starter en indsamling til den nye skole. 1. maj 1865 begynder Cornelius Appel en højskole for piger i *Rødding*; der kommer 6 elever – måneden efter, hvor Schrøder nu er flyttet til *Askov*, starter han ligeledes højskoleundervisning for piger med 7 elever, småt, men pigeskolerne er kommet i gang, i november starter en vinterskole for karle i Askov og i december begynder friskolen i Rødding. Skolerne levede side om side og tilsyneladende i god forståelse med hinanden. Appel og Svejstrup i Rødding holdt en aften om ugen hver et bibelhistorisk foredrag for 2-300 tilhørere i Rødding, mens Schrøder, Nutzhorn og Fenger i hver af månederne fra oktober til april holdt offentlige foredrag for Askovegnens beboere, medens de tilrettelagde deres foredrag på højskolen om onsdagene i serier, således at disse foredrag kunne følges såvel af skolens elever som af de nærmeste beboere. Der var således træk, der var fælles for skolerne, og der var mange naturlige kontakter mellem dem; når man fra menigheden i Vartov i København sendte bøger til børneskolen i Rødding, var adressaten Ludvig Schrøder i Askov, der så sørgede for det videre forløb; Cornelius Appel holdt af og til et foredrag i Askov, i sommeren 1868 en hel serie, og da man i 1867 skulle holde ekstraordinær generalforsamling i Rødding for at ordne skolens økonomiske forhold, optrådte Ludvig Schrøder som forsamlingens dirigent; elever fra Askov gik i de første år ofte til Skrave kirke og senere til Københoved eller Rødding for at høre Hans Svejstrup i kirken, i H.D. Kloppenborgs storstue eller i højskolens store sal. Der kan kun spores tegn på et godt forhold og samarbejde mellem skolerne og de to forstandere.

Men pinselørdag (15. maj) 1869 samledes en snes af Rødding højskoles gamle venner hos gæstgiver Schmidt i Gram; de ønskede højskolearbejdet i Rødding i fuldt omfang (med karleskole) genoptaget og så hurtigt som muligt med Cornelius Appel som forstander; denne ville godt have ventet lidt endnu, men han gav efter for stemningen; man besluttede sig for at ville gå i gang med skole for karle til november. Cornelius Appel underrettede Sofus Høgsbro om beslutningen²³, og denne gik videre til Chr. Flor. Dennes reaktion er ikke uinteressant. Han kunne naturligvis kun glæde sig over, at der i Slesvig var kræfter, der ønskede at vedligeholde og styrke danskheden; men han havde et par indvendinger, han måtte have frem: havde man indhentet godkendelse hos den dansksindede befolknings politiske ledere, H.A.

Krüger og N. Ahlmann; de skulle jo kunne forsvare skridtet, og deres accept anså Flor for nødvendig. Alvorligere var nok, at Flor udtalte, at han ikke fandt noget behov for skolen; Askov lå jo i nærheden. Flor ville godt støtte initiativet, »Men jeg bør tilføje«, fortsætter han, »at d'herres forslagstillere til denne sag ikke må regne på nogen pengeunderstøttelse herfra, hverken privat eller offentlig« ...²⁴

Det var en kold skulder, og der kom flere kolde gys. I foråret 1869 havde Ludvig Schrøder på Flors opfordring udsendt 'Meddelelser fra folkehøjskolen i Askov'; Flor ønskede at sende den til de personer, der havde ydet penge til den indsamling, han havde lavet til skolen i Askov. I sin artikel skrev Schrøder, at de havde været tre lærere om at starte skolen, og at skolen ikke med rette kunne kaldes Schrøders skole, selv om denne formelt stod som ejer. 'skal den nævnes efter mennesker, må den kaldes **Flors Højskole** efter den mand, som for 24 år siden førte Grundtvigs tanke med højskolerne ind i livet, stifteren af Rødding højskole, som fremfor nogen anden skal have æren for at have hjulpet os med at få vor skole i gang'.²⁵

Det virker, som om planen om at genåbne højskolen i Rødding i fuldt omfang har fået Schrøder til at gå videre med denne ide; ved indvielsen af den nye hovedbygning i Askov d. 23. juni 1869 bad han Flor om tilladelse til at kalde højskolen for 'Flors Højskole'. Den fik han med det samme²⁶, men for en eftertid kan det se ud, som om Ludvig Schrøder helt ville erobre Christian Flor og sikre ham for Askov; i hvert fald kunne han dårligt have fundet en for Rødding mere sårende dato for indmuringen af den nye sten med navnet Flors højskole; den blev indmuret over skolens nye hovedindgang d. 3 november 1869, samme dag som undervisningen på den genåbnede skole for karle startede i Rødding. For Schrøder må det utvivlsomt have stået sådan, at genstarten af Rødding højskole i fuldt omfang var en undsigelse af Askov; skolen dér var jo startet ud fra den forudsætning, at en fri højskoleundervisning ikke lod sig praktisere under fremmedherredømmet i Nordslesvig. Omvendt opfattede Appel i Rødding Flors undsigelse af initiativet som nærmest dræbende, og han så Schrøders navngivning af skolen i Askov som Flors højskole som en kritik af initiativet i Nordslesvig; nu skulle Askov erstatte Rødding som Flors hjertebarn. Cornelius Appel satte ikke sine ben i Askov i to år, og han nægtede direkte at besøge stedet for at mødes med Flor.²⁷

Som omtalt tidligere løste det preussiske styre denne konflikt ved at lukke skolen i Rødding i 1870; pigeskolen fik lov til at åbne i 1871 og derefter synes forholdet mellem skolerne og deres forstandere igen at være blevet normale og venskabelige. Ordinationen af Cornelius Appel som frimenighedspræst i Rødding i 1874 fandt som bekendt sted – efter Appels ønske – i Askov højskoles nye gymnastiksal, opført 1872; den var forøvrigt blevet opført på Flors tilskyndelse og for en stor del bekostet af ham.²⁸

Epilog

Schrøders gerning i Rødding var kortvarig, men yderst virksom, skrev Arne Fog Pedersen, elevtallet steg, og der blev bygget en lade og en gymnastiksal. I 1864 skrev daværende lærer i Rangstrup, Laurids Bertelsen Poulsen (1840-1919) en række breve til Dansk Kirketidende. De blev bragt under overskriften: »Fra Nordslesvig«²⁹.

Poulsen var født i Rødding, blev læreruddannet på det danske seminarium i Tønder 1862, hvor han lærte Cornelius Appel at kende. I sine breve til Dansk Kirketidende dvæler han en del ved forholdene i Rødding³⁰. Her hefter han sig ved, at højskolen de sidste par år inden krigen skiftede karakter. Efter præsteskiftet 1861, hvor Hans Svejstrup blev sognepræst i Rødding, og efter lærerskiftet på højskolen i 1862 har skolen fået en indflydelse på ikkeelever, folk fra den nærmeste omegn, idet der om vinteren er blevet holdt ugentlige aftenmøder på skolen, hvor tilstrømningen af mænd og kvinder, gamle og unge var så stor, at skolen af mangel på plads har måttet lade en ny gymnastiksal, der skulle opføres, indrette således, at den også kunne bruges til forsamlingsal.

Om end L.B. Poulsen understreger præsteskiftets betydning – den forrige præst nærmest modvirkede skolen – fremhæves Schrøders og Nutzhorns virke også, og forfatterens glæde over den ændring, der er sket i kirkelig henseende, er stor; hvor der før kun kom til 'daglig brug en halv snes stykker i kirken', fyldes denne nu hver søndag af så mange, at en del må stå på gulvet, og salmesangen lyder som i ingen anden kirke på egnen osv.

Schrøders virke rakte således længere, end Fog Pedersen lader ane, og vi kan da føje til, at Schrøder gennem samarbejdet med Svejstrup fik inspiration til, hvordan han senere skulle skabe kontakt til befolkningen i Askovs omegn. Det må da også bemærkes, at samarbejdet og de ugentlige møder i højskolens forsamlingsal gjorde det lettere for Røddingbeboerne at følge Svejstrup over på skolen, da kirkedøren ved edsnægtelsen 1867 blev lukket for ham.

Arne Fog Pedersen skriver videre, at Schrøder hovedkuls forlod Rødding uden hverken over for sig selv eller for andre fyldestgørende at kunne forklare hvorfor. Vendingen er et citat fra et brev, Cornelius Appel skrev til skomagermester P. Mouritsen i København³¹, en meget nær ven, der sammen med andre medlemmer af menigheden i Vartov havde ydet Cornelius Appel økonomisk støtte i årene efter 1864. Brevet er således affattet på et tidspunkt, hvor forholdet mellem Appel og Schrøder mildt sagt var yderst køligt, lige før starten af karleskolen i Rødding og navngivningen 'Flors højskole'.

Som vi har set, anede hverken Cornelius Appel eller Ludvig Schrøder, hvad de skulle efter krigen. Appel ønskede en fri lærergerning og at kunne blive noget for sønderjyderne; Schrøder ville praktisk talt det samme, fortsætte sin fri gerning i højskolens tjeneste og for de sønderjyske ungersvende; men der var forskel i temperament hos de to; medens Appel hele tiden ville vente og se, ivrede Schrøder hele tiden efter tilkendegivelse og accept fra Christian Flor. I Rødding kredser man i sidste halvdel af 1864 og begyndelsen af 1865 om at genåbne skolen som landbrugsskole; det var hverken Schrøders, Flors eller Appels ønske, og det blev heller ikke til noget. Ideen om at flytte højskolevirksomheden nord for den nye grænse kommer fra Schrøder, men det er Flors accept af ideen og konstruktive støtte, der ser ud til at være de træk, der bringer denne frem til virkeligheden. Den ændring, Hans Svejstrup og de unge lærere havde gennemført i Rødding, og som førte højskolen ind i beboernes bevidsthed som et centralt led i egnens åndelige liv, blev videreført af Cornelius Appel i frimenigheden i Rødding – og i senere frimenigheder i landsdelen, bl.a.

i Bovlund, hvor Cornelius Appel i 1879 ordinerede ovennævnte L.B. Poulsen som frimenighedspræst.

Johannes Rosendahl bruger i sin artikel Ludvig Schrøders optræden under krigen i 1864 til at skabe en god kontrast til det billede, han ønsker at fremstille af Cornelius Appel. Rosendahl er selvfølgelig klar over, at det ikke er Ludvig Schrøders indsats i forbindelse med krigen 1864, der har inspireret Skibelundforeningen til den indskrift, den lod indhugge i den mindsten for Ludvig Schrøder, den lod rejse i 1910, men hans indsats på Askov højskole. Formålet med artiklen må have været at tegne et smukt billede af den mand, der valgte at blive og virke blandt landsmænd i Sønderjylland, da landsdelen blev afstået til Preussen (Tyskland), og at bringe et bidrag til Røddingegnens selvforståelse. Det er en gevinst ved denne artikel, at den ud over portrættet af Cornelius Appel giver en fin tegning af Hans Svejstrup, der gennem sin gerning i Rødding skabte baggrund for den frimenighed, der blev dannet omkring Cornelius Appel, og som samtidig gav Ludvig Schrøder en klar forestilling om, hvordan en højskole skulle drives.

Kunstneren Bjørn Nørgaard har i sine nye gobeliner, der nu hænger i riddersalen på Christiansborg, også fået plads til den danske folkehøjskole. Den er repræsenteret ved Ludvig Schrøder på en talerstol og med Rødding højskole. Det er vel det generelle billede, der råder i landet; Rødding som den første af alle højskolerne, og Ludvig Schrøder som skolernes mest betydelige repræsentant i forrige århundrede, et billede Røddingtraditionen synes at være imod.

Litteraturliste

- Aarbog for dansk Kulturhistorie 1899.
Aarbog for Ribe amt 1932.
Askov folkehøjskole 1865-1915. 1916. (Udgivet af foreningen Askov Lærlinge).
Begtrup, Holger: Ludvig Schrøder. 1913.
Danmarks højskoler. Den danske folkehøjskole gennem hundrede aar I-II. 1939-1940.
Dansk kirketidende, årg. 1862, 1863, 1864 og 1865.
Gads danske Magasin, årg. 1907.
Højskolebladet div. årgange.
Kau, Hans: Cornelius Appel. 1921.
La Cour Pedersen, Augusta: Mindeblade om Cornelius Appel. 1905.
Lund, Hans: Askov højskole 1865-1915. 1965.
Lund, Hans (udg.): Sofus Høgsbros brevveksling og dagbøger. I. 1923.
Pedersen, Arne Fog: Danmarks første højskole og dens mænd. 1944.
Rosendahl, Hans: Nogle bidrag til Rødding højskoles historie. 1894.
Rosendahl, Johannes: Dagværk og natarbejde. 1995.
Schrøder, Frederik: Ludvig Schrøders liv og gerning I-II. 1935-36.
Schrøder, Ludvig: Den nordiske folkehøjskole. 1904-05.
Schrøder, Ludvig: Meddelelser fra folkehøjskolen i Askov. 1869.
Skovmand, Roar: Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892. 1944.
Skovmand, Roar: Højskolen gennem 100 år. 1944.
Roar Skovmand (udg.) Højskolens ungdomstid i breve I-II. 1960.
Sønderjyske Aarbøger 1909.

Noter

- 1 Dagværk og natarbejde.(1995) Artiklen Ludvig Schrøder og Cornelius Appel p. 20-50. Citatet. p. 48f.
- 2 Brevet delvis citeret i Hans Kau: Cornelius Appel (1921), p. 45.
- 3 Sønderjyske Aarbøger 1909, unavngiven artikel p. 1ff.
Børge Barløses register 1889-1988.(1989) anfører p.415, nummer 393, Ludvig Schrøder som artiklens forfatter. Detaljer i artiklen: Ludvig Schrøder og Sønderjylland, samt trykkeåret tyder på, at dette er en fejl. Højskolebladet gør 12. nov. 1909 opmærksom på artiklen og hævder, at Jacob Appel er forfatter af denne. Sprogbrugen kan tyde på, at dette er rigtigt.
- 4 Gads danske Magasin 1907, p.419 (artikel af Ludvig Schrøder: Minder ...). Netop denne detalje strider mod ovennævnte artikel fra 1909, der siger, at L.S. boede hos Knudsen.
- 5 Sønderjyske årbøger 1909, p. 6f.
- 6 Ludvig Schrøder: Den nordiske folkehøjskole (1904-05), p.177
- 7 Højskolernes ungdomstid i breve II, p. 24
- 8 ibid. p.30, brev fra Høgsbro til Flor 3/2 – 1862.
- 9 ibid. p. 31 f., brev fra Høgsbro til Flor 10/2 – 1862
- 10 ibid. p 48 ff, brev fra Schrøder til Flor 30/10 – 1862 og ibid p. 56 ff, brev fra samme til samme 16/12 -1862.
- 11 ibid. p. 83ff, Schrøders 'dagbog for skolen begyndt 5. juni 1863'.
- 12 ibid. p. 101ff, Schrøders i note 11 anførte dagbog
- 13 For dette brev og følgende breve, hvor fodnote ikke angiver andet, henvises til Højskolens ungdomstid i breve II, p. 110 ff
- 14 Fr. Schrøder: Ludvig Schrøders liv og gerning II, p. 18.
- 15 L. Schrøder: Meddelelser fra folkehøjskolen i Askov (1869), p. 12 ff.
- 16 Poul Bjerre: Aarboeg for dansk Kulturhistorie 1899. Artikel af Ludvig Schrøder p. 1-35. Her p. 16ff. Schrøder benytter i artiklen flere breve fra ham selv, bl.a. et brev til Flor, dateret 10. april 1865. (heri findes kontrakten).
- 17 Højskolebladet 10. februar 1905. I årbogen fra Ribe amt 1932 findes artikler og breve om Feilbergs ankomst til Brørup i 1869.
- 18 Den danske højskole gennem hundrede aar (1940)I, p. 256.
- 19 Højskolebladet 1. dec. 1905.
- 20 Fr. Schrøder: Ludvig Schrøders Liv og Gerning I-II (1935-36) II,p.26. Detaljen bygger på meddelelse af 14/3 1891 til red. Karl Jørgensen, Højskolebladet.
- 21 anf. skrift. p 14
- 22 Brev fra Cornelius Appel til Ludvig Schrøder af 14. februar 1865. Højskolens ungdomstid i breve II, p. 125 ff.
- 23 Brev fra Corn. Appel til Sofus Høgsbro af 20 maj 1869, Højskolens ungdomstid i breve II, p. 136.
- 24 Brev fra Flor til Cornelius Appel 28. maj 1869. Højskolens ungdomstid i breve II, p. 137.
- 25 Meddelelser fra Folkehøjskolen i Askov 1869, p. 12.
- 26 Hans Lund: Askov Højskole 1865-1915, p. 34.
- 27 Brev fra Sofus Høgsbro til Flor d. 20 nov. 1869. Højskolens ungdomstid i breve II, p. 144.
- 28 Frederik Schrøder: Ludvig Schrøders liv og gerning II, p. 54 ff.
- 29 Dansk Kirketidende 1864, sp. 641-51, 675-82, 692-702, 739-45, 763-68 og 770-82.
- 30 ibid. sp. 692 ff.
- 31 Højskolens ungdomstid i breve, II, p. 143, brev fra C. Appel af 27/10-1869.

Jacob Appel, f. 1929, historiker, rektor for Vestre Borgerdydskole 1969-1991. Konsulent i historie i Direktoratet for Gymnasieskolerne og HF 1963-69. Censorformand i historie ved universiteterne 1975-98. Har bl.a. skrevet: »Den gode vilje, Træk af pædagogikums historie i den danske gymnasieskole«, Uddannelseshistorie 1997. s. 21-52.